

Історіографія та джерелознавство

УДК 94(477.7):631.1.017.3 «18/19»

DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-7-59-15>

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

О. М. Приймак

Запорізький національний університет

olegpriimak75@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0896-1431>

Г. М. Васильчук

Запорізький національний університет,

historyhena@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3023-6682>

Ключові слова: селянство, Південь України, неовеберіанство, етнометодологія, неомарксизм, історіографія, соціальна історія, соціальна стратифікація.

У якості мети статті автори визначили дослідження сучасного наукового доробку з теми соціальної історії південноукраїнського селянства кінця ХІХ – початку ХХ століть. Досягнення її стало можливим завдяки використанню методу когнітивної парасолі. Це дозволило авторам з'ясувати той факт, що історіографічний доробок з теми складають праці з аграрної та соціальної історії, історичного краєзнавства, етнології, історичної статистики, демографії, та психології. Доведено, що методологічним підґрунтям переважної більшості з них стали неомарксизм, неовеберіанство та етнометодологія.

MODERN HISTORIOGRAPHY OF SOCIAL HISTORY OF THE SOUTH UKRAINIAN PEASANTRY OF THE END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURIES

O. M. Pryimak

Zaporizhzhia National University

H. M. Vasylchuk

Zaporizhzhia National University

Key words: peasantry, South of Ukraine, neo-Weberianism, ethnomethodology, neo-Marxism, historiography, social history, social stratification.

The starting point of writing the article was the understanding that the disclosure of the essence of social phenomena and processes in the Ukrainian countryside in the late nineteenth – early twentieth century. cannot be implemented without taking into account the regional component. An in-depth analysis of scientific achievements is an integral prerequisite for it. This will reveal not only the achievements and gaps in modern historical research on the subject, but also will clarify the state of domestic historiographical science. As the purpose of the article, the authors identified a study of modern scientific work on the social history of the southern Ukrainian peasantry of the late nineteenth – early twentieth century. Achieving it became possible due to the classification of modern historical research on the topic by subject and industry affiliation; identification of traditions and novations in the meth-

odology and facts of modern historiography of social history of the southern Ukrainian peasantry; definitions achievements and gaps that take place in the scientific achievements on the topic of publication.

Search and analysis of modern historiographical facts on the subject of the publication was carried out using the method of cognitive umbrella. This allowed the authors to clarify the fact that some aspects of the social history of the southern Ukrainian peasantry in the late nineteenth – early twentieth century. revealed in research on agrarian and social history, the history of the peasantry, historical local lore, as well as ethnology, folklore, historical demography, statistic and psychology. It has been proved that neo-Marxism, neo-Weberianism and ethnomethodology are their methodological basis. It is revealed that in modern historiography the issues of social stratification, mobility of the southern Ukrainian peasantry, historical forms of social self-organization existing in its environment and institutional bases of regulation of everyday behavior are most widely revealed. However, such aspects as motivational structure, social consciousness, social portraits of the studied historical community remain insufficiently disclosed.

Розкриття сутності соціальних явищ та процесів в українському селі наприкінці XIX – початку XX ст. не може бути здійснене без врахування регіональної складової. Невід'ємною передумовою його є й проведення глибокого аналізу наукового доробку. Це дозволить виявити не лише досягнення та прогалини в сучасних історичних дослідженнях з теми, а й дозволить зробити уточнення щодо стану вітчизняної історіографічної науки.

Мета статті полягає в дослідженні сучасного наукового доробку з теми соціальної історії південноукраїнського селянства кінця XIX – початку XX століття. Досягнення її є можливим в межах реалізації наступних завдань:

- класифікації сучасних історичних досліджень з теми за тематикою та галузевою приналежністю;
- виявленні традицій та новацій в методології та фактології сучасної історіографії соціальної історії південноукраїнського селянства;
- визначенні досягнень та лакун, що мають місце у науковому доробку з теми публікації.

Здійснити ці кроки цілком можливо у разі врахування міждисциплінарності предмету статті. Всебічне розкриття останнього логічне шляхом використання поряд з іншими методологічними складовими, когнітивного підходу. Саме тому класифікація та аналіз використаної під час написання статті літератури проведено виходячи із принципу приналежності кожної з робіт до окремого спектру когнітивної парасолі. Виокремленні, таким чином, шість груп праць умовно розташовані у площині двох – головного і другорядного – спектрів. Складовими першого з них стали роботи з соціальної історії, історії селянства та історичного краєзнавства. Елементи другого, в свою чергу, являють собою досліджен-

ня з етнології, історичної психології та соціальної статистики.

Слід також додати, що такий підхід обумовлює увагу авторів до наукового доробку, що складається з близьких до визначених груп праць суміжних суспільних чи гуманітарних наук. До останніх віднесені історична соціологія, соціологія історії, аграрна історія, фольклористика, когнітивна психологія, регіоналістика, історична демографія, історія Півдня України. Дослідження з цих галузей наукового знання також входять до складу когнітивної парасолі і виступають предметом історіографічного аналізу.

Сучасний етап розвитку історіографії соціальної історії розпочався з середини 1980-х рр. в європейській та спочатку 1990-х рр. у вітчизняній науці. Поряд з продовженням неомарксистської та неовеберіанської дослідницької традиції в літературі визначальну роль почав відігравати новий напрямок. Сутність його полягає у поєднанні вище окреслених методологій наукового пошуку у єдину синтетичну парадигму соціально-історичного пізнання. Саме вона дозволила враховувати вплив і матеріальних, і соціокультурних, і інституціональних чинників на історичний процес.

Апробація іноземними науковцями синтетичного підходу дозволила переглянути деякі сторінки історії як підросійської України, так і Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Уваги в цьому контексті заслуговують роботи Дж. Мейсі¹, К. Ейні²,

¹ Мейси Дж. Земельная реформа и политические перемены : Феномен Столыпина. *Вопросы истории* 1993. № 4. С. 23–34.

² Yaney G. The Urge to mobilize. *Agrarian Reform in Russia, 1861–1930*. Chicago ; L. : University of Illinois Press, 1982. 599 p.

Дж. Валтона, М. Тейлора, Г. Тензбрука³. Слід також звернути увагу на праці В. Б. Безгіна⁴, П. Н. Зырянова⁵, М. П. Крилова⁶, Б. М. Миронов⁷, А. А. Нуждіної⁸, О. А. Сухової⁹, М. В. Фірсова¹⁰. Значна частина їх публікацій прямо або опосередковано пов'язана із соціальною історією селянства досліджуваного періоду.

Протягом кінця 1980-х – 1990-х рр. серед соціальних істориків досить популярним залишався неомарксистський методологічний доробок. Класичними, в цьому контексті, стали монографії І. Д. Ковальченка¹¹, що присвячувалися проблемам соціально-економічного устрою в Росії періоду капіталізму та методам історичного дослідження. Не менш вагомими стали й праці А. Я. Авреха¹², в яких з позицій історичного матеріалізму розкрито зміст комплексу реформ в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Як структурно, так і концептуально роботи цих науковців та значного пласту істориків-аграрників й краєзнавців сучасності схожі з дослідженнями радянської доби з політекономічної та соціально-історичної тематики.

Слід також підкреслити, що традиції попереднього етапу розвитку суспільствознавчих та гуманітарних наук спричинили певні відмінності в методології соціально-історичних досліджень синтетичного типу. Останні полягають у взаємопроникненні та взаємовпливі принципів неомарксизму та неовеберіанства, як у змісті праць

значної кількості європейських науковців, а в гармонійному поєднанні неомарксизму та неогегеліанства. Отримавши назву етнометодології, цей напрям базується на деакцентуації уваги на революційному (стрибковидному) характері суспільного розвитку, формаційному тлумаченні періодизації історії, поясненні прогресивного характеру еволюції людства за допомогою принципів як діалектичного матеріалізму так і ідеалізму, на пошуку у мікрорівневих історичних дослідженнях як об'єктивних, так і суб'єктивних детермінант соціальної трансформації. Фундаментальними в цьому напрямку слід вважати узагальнюючі соціально-історичні та філософсько-історичні праці Г. І. Зверєвої¹³, В. Н. Лексіна¹⁴, І. І. Колесник¹⁵, М. П. Крилова¹⁶, О. П. Реєнта¹⁷, В. Ф. Солдатенко¹⁸, А. Н. Швецова. Етнометодологія найбільш часто використовується для розкриття тем етнонаціональної динаміки, співвідношення реалізму та історичного нарративу в соціальній рефлексії, регіональної історії, феномену національної та регіональної ідентичності, реформаційної динаміки в житті суспільства. При цьому, сучасні дослідники аграрної історії, історії селянства та історичного краєзнавства дуже часто вдаються до поєднання основ етнометодології з принципами соціокультурного, структурно-функціонального, синергетичного та соціально-організаційного підходів.

Лібералізація суспільного життя в останні роки існування СРСР, зникнення його з геополітичної арени, розбудова державності в Україні та інших країнах пострадянського простору в напрямку ринково-капіталістичної трансформації вплинули на розвиток історичної науки. Реформування аграрного сектору економіки в нашій державі обумовило не лише підвищення інтересу до історичного досвіду, а й змусило переглянути спадщину тих істориків-аграрників, які вивчали методологічні засади дослідження минулого життя на селі. Позитивну

³ Гайденок П. П. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. Москва : Политиздат, 1991. 268 с.

⁴ Безгин В. Б. Крестьянская повседневность (традиции конца ХІХ – начала ХХ века). Москва ; Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. 304 с.

⁵ Зырянов П. Н. Крестьянская община Европейской России. 1907–1914. Москва : Наука, 1992. 368 с.

⁶ Крылов М. П. Феномен региональной идентичности в Европейской России: концептуальный контекст и опыт количественного анализа. *Интеллект. и информ. ресурсы и структуры для регион. развития*. Москва. 2002. С. 104–117.

⁷ Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (ХVІІІ – начало ХХ в.) : в 2 т. Т. 2. 3-е изд. испр., доп. Санкт-Петербург. : Дмитрий Буланин, 2003. 583 с. ; ил.

⁸ Нуждина А. А. Крестьянская семья в России в конце ХІХ – начале ХХ в. *Путь в науку : сб. науч. работ асп. и студ. ист. ф-та*. Ярослав. гос. ун-т. Ярославль, 2001. Вып. 6. С. 33–35.

⁹ Сухова О. А. Десять мифов крестьянского сознания : Очерки истории соц. психологии и менталитета рус. крестьянства (конец ХІХ – нач. ХХ в.) по материалам Среднего Поволжья. Москва : РОССПЭН, 2008. 679 с.

¹⁰ Фирсов М. В. История социальной работы. Москва : Владос, 2007. 348 с.

¹¹ Ковальченко И. Д. Социально-экономический строй крестьянского хозяйства Европейской России эпохи капитализма. Москва : Наука, 1982. 348 с.

¹² Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России. Москва : Наука, 1991. 96 с.

¹³ Зверева Г. И. Реальность и исторический нарратив: проблемы саморефлексии новой интеллектуальной истории. *Одиссей*. М., 1996 С. 11–24.

¹⁴ Лексин В. Н. Реформационные процессы в жизни общества: условия успешной организации и причины неудач. *Системные исследования : ежегод. 1995–1996*. Москва, 1996. С. 7–40.

¹⁵ Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія. *Регіональна історія України : зб. наук. ст.* Вип. 1. Київ, 2007. С. 205–220.

¹⁶ Крылов М. П. Назв. Праця.

¹⁷ Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – почат. ХХ ст.). Київ : Ін-т іст. України НАН України, 2003. 340 с.

¹⁸ Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 75–88.

роль, в цьому відношенні, відіграло становлення соціальної історії як мультипарадигмальної науки. Тому головними рисами досліджень сучасного історіографічного доробку з теми стали комбінації синтетичного підходу та відмова від застарілих ідеологем. На зміну дискусії про співвідношення капіталістичних та феодальних рис в суспільному господарстві, про характер класової боротьби та протиріч на селі напередодні 1917 рр., прийшов етап змагання валідності між декількома методологемами, етап співіснування історико-аграрницьких макро та мікродосліджень, етап використання у вивченні історії селянства нових комплексів та видів джерел, досягнень неісторичних дисциплін.

В ґрунтовних монографіях з аграрної історії вітчизняних авторів П. П. Панченка¹⁹, Д. А. Селіхова²⁰, М. А. Якименка²¹, а також російських – П. М. Зирянова²², В. Г. Тюкаліна та Е. М. Шагіна²³, чітко простежуються риси етнометодології. Захищена в галузі історії права дисертація останнього містить елементи неовеберіанського підходу. Соціокультурний підхід ліг в основу концепції праць з історії українського селянства кінця XIX – початку XX ст. О. В. Михайлюка²⁴. Неонародницькі ідеї були використані Ю. І. Вовком²⁵ при характеристиці етносоціального та соціально-економічного спектрів буденного життя українського сільського населення. На методологічну спадщину неомарксистів та представників організаційно-виробничої школи в аграрній історії початку XX ст. спираються сьогодні учні й послідовники В. С. Дякіна²⁶, а також фахівці історії вітчизняної економіки й фермерського господарства В. В. Нечитайло та О. М. Краснікова²⁷.

¹⁹ Панченко П. П. Аграрна історія України. Київ : Просвіта, 1996. 405 с.

²⁰ Селіхов Д. А. Аграрне законодавство царської Росії в Україні епохи капіталізму (II пол. XIX – почат. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політ. і прав. вчень». Харків, 2002. 17 с.

²¹ Якименко М. А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861–1918). *Український історичний журнал*. 1996. № 2. С. 14–32.

²² Зирянов П. Н. Назв. праця.

²³ Тюкалин В. Г. Крестьянство России в период трёх революций. Москва : Просвещение, 1987. 207 с.

²⁴ Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття XX ст. Дніпропетровськ : Інновація, 2007. 456 с.

²⁵ Вовк Ю. І. Українське селянство в соціально-економічній структурі суспільства : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України» Черкаси, 2002. 184 с.

²⁶ Дякин В. С. Деньги для сельского хозяйства 1892–1914 гг. : Аграрный кредит в экономической политике царизма. Санкт-Петербург. : Изд-во СПбГУ, 1997. 356 с.

²⁷ Краснікова О. М. З історії становлення та функціонування

Слід також додати, що на сучасному етапі простежується зростання уваги дослідників до теми соціальної організації селянства. Сільська община (П. Н. Зирянов²⁸), українська селянська громада (Г. Горинь²⁹), селянські артільні спілки (В. І. Марочко³⁰), товариства (А. О. Пантелеймоненко³¹) отримують характеристики, переважно, з позицій структурно-функціонального підходу. Історики зазначають, що як традиційні, так і товарно-ринкові історичні форми адміністративної організації та самоорганізації на селі зазнали суттєвих змін під впливом Столипінської реформи. Темпи їх трансформації в окремих регіонах протягом досліджуваної доби були різними. Південь України, в цьому відношенні, визнається районом інтенсивного виходу з общини, швидкими темпами зростання товариського землеволодіння, з вагомою часткою селянських капіталізованих господарств.

На сучасному етапі суттєво зросла кількість праць з історії Півдня України. Окремі аспекти соціальної історії місцевого селянства отримали уваги в контексті аналізу сутності його візії (А. В. Бойко³²), модернізаційних процесів на Півдні України (Ф. Г. Турченко³³), історії Запорізького краю (А. І. Карагодін³⁴), урбанізаційної динаміки (В. М. Константінова³⁵), історії православної церкви (І. І. Лиман³⁶), діяльності Катеринославського земства (А. І. Лохматова³⁷), Столипінської аграрної реформи (О. М. Приймак³⁸), функціону-

земельних банків в Україні (1861–1918). *Український історичний журнал*. 1999. № 6. С. 36–47.

²⁸ Зирянов П. Н. Назв. праця

²⁹ Горинь Г. Громада і громадський побут. Українське народознавство. Львів, 1994. 446 с.

³⁰ Марочко В. І. Українська селянська кооперація (1861–1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 224 с.

³¹ Пантелеймоненко А. О. Сільськогосподарські товариства України: Зародження, основні напрямки діяльності і значення (др. пол. XIX – почат. XX ст.) : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.04. Полтава, 1994. 200 с.

³² Бойко А. В. Історія степової України середини XVIII–XIX століття і її селянська візія. *Джерела з історії Півден. України Ч. 1 : Мемуари та щоденники*. Запоріжжя, 2005. Т. 5, кн. 1. С. 33–46.

³³ Турченко Ф. Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.) : Іст. нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. Київ : Генеза, 2003. 304 с.

³⁴ Карагодін А. И. История Запорожского края. (1770–1917). Запорожье : Запорож. гос. ун-т, 1998. 286 с.

³⁵ Константінова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 596 с.

³⁶ Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2004. 488 с.

³⁷ Лохматова А. І. Катеринославське земство. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1999. 200 с.

³⁸ Приймак О. Столипінська аграрна реформа на Півдні Укра-

вання земств Південної та Лівобережної України (О. А. Редькіна³⁹) та інших. Крім того, зміни у південноукраїнському селі кінця XIX – початку XX ст. частково були висвітлені на сторінках дисертацій І. І. Бутенко⁴⁰, Ю. І. Вовк⁴¹, М. В. Герасименко, К. С. Лях⁴², Р. Р. Марутян⁴³, С. М. Пачева, О. О. Петрова⁴⁴, Ю. П. Присяжнюка⁴⁵, О. М. Приймака⁴⁶, Н. Р. Темірової⁴⁷, Р. Б. Шиханова⁴⁸, В. М. Філаса, Ю. В. Качан⁴⁹.

Слід також додати, що серед істориків-краєзнавців отримали популярності етнометодологічний, структурно-функціональний та соціально організаційний підходи. Найбільш часто вони використовуються в дослідженнях регіональної історії земської медицини, освіти (М. В. Герасименко⁵⁰, М. О. Мінц⁵¹,

їни (1906–1917 рр.). Запоріжжя : РА«Тандем-У», 2002. 188 с.

³⁹ Редькіна О. А. Земства Лівобережної та Південної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в др. пол. XIX – почат. XX ст. Київ : Куприянова, 2008. 192 с.

⁴⁰ Бутенко І. І. Сільськогосподарська кооперація Півдня України другої половини XIX – початку XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Херсон : ХДПІ, 1994 30 с.

⁴¹ Вовк Ю. І. Назв. праця.

⁴² Лях К. С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – почат. XX ст.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Запоріжжя, 2005. 268 с.

⁴³ Марутян Р. Р. Громадсько-просвітницька та наукова діяльність М. О. Каришева : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2001. 20 с.

⁴⁴ Петров О. О. Діяльність земських статистичних закладів південноукр. губерній у другій пол. XIX – почат. XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Дніпропетровськ, 2003. 266 с.

⁴⁵ Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої пол. XIX – почат. XX ст. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с. ; іл

⁴⁶ Приймак О. М. Соціальна історія селянства кінця XIX – початку XX століть. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Запоріжжя, 2013. 439 с.

⁴⁷ Темірова Н. Р. Поміщицьке господарство Півдня України на початку XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Донецьк, 1992. 166 с.

⁴⁸ Шиханов Р. Б. Біржі Південної України 1886–1914 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 1999. 19 с.

⁴⁹ Качан Ю. В. Еволюція селянської сім'ї південноукраїнського регіону в контексті модернізаційних процесів кінця XIX – першої чверті XX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2018. 298 с.

⁵⁰ Герасименко М. В. Вирішення питання забезпечення лікарськими кадрами у практиці земської медицини Півдня України. *Південний архів. Іст. науки*. Херсон, 2002. Вип. 10, № 7. С. 82–93.

⁵¹ Мінц М. О. Розвиток початкової освіти на Півдні України (1861–1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2007. 19 с.

О. Люта⁵², Т. М. Моїсеєва⁵³, О. В. Черемісін⁵⁴, О. А. Майстренко⁵⁵), благодійності (Ю. І. Гузенко⁵⁶, К. Л. Шихов⁵⁷), фінансових та торговельних установ (В. М. Стойчев⁵⁸, І. С. Дружкова⁵⁹).

На сучасному етапі розвитку історіографії теми соціальної історії південноукраїнського селянства кінця XIX – початку XX ст. дослідження вторинного спектру когнітивної парасолі стали не лише багаточисельними, а й виваженими у методологічному відношенні. Внаслідок проходження в 1960–80-х рр. стадії становлення понятійно-категоріальної бази, методики конкретно наукового пошуку, критеріальної основи аналізу соціальних фактів та першоджерел вони, на сьогодні, мають статус окремих самостійних суспільствознавчих або гуманітарних дисциплін. Потенціал методологічних, теоретичних, праксеологічних, засад етнології, соціальної статистики, історичних демографії та психології вже наприкінці XX ст. став широко використовуватись під час проведення міждисциплінарних досліджень. Вплив їх є досить відчутним у змісті робіт з історії російського чи українського селянства.

Роботи з етнології, фольклористики та народознавства, що вийшли у світ протягом останніх 25–30 років, поділяються на узагальнюючі та вузь-

⁵² Люта О. Педагогічне забезпечення початкової освіти на Єлисаветградщині в кінці XIX – на почат. XX ст. *Наукові записки Сер.: Іст. науки*. Кіровоград, 2009. Вип. 12. С. 96–105.

⁵³ Моїсеєва Т. М. Одеське відділення опікунства ім. Марії Олександрівни про сліпих: організація навч. процесу та дозвілля незрячих дітей (1887–1915 рр.). *Наук. вісн. Науки: екон., політол., іст.* Одес. держ. екон. ун-т. 2009. № 2. С. 201–208.

⁵⁴ Черемісін О. В. Дослідження становлення й розвитку земської медицини Півден. України др. пол. XIX – почат. XX ст. в історіографії. *Наукові записки*. Херсон. краєзн. музей. Херсон, 2010. С. 232–250.

⁵⁵ Майстренко О. А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». О. А. Майстренко. К., 2006. 20 с.

⁵⁶ Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Київ, 2004. 240 с.

⁵⁷ Шихов К. Л. Земська добродійність на Катеринославщині 1866–1913 рр. (комп'ютерні технології обробки та аналізу джерел) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні іст. дисципліни». Дніпропетровськ, 2003. 16 с.

⁵⁸ Стойчев В. М. Державний банк на Півдні України у др. пол. XIX – почат. XX ст. *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту*. Запоріжжя, 2010. Вип. 28. С. 82–86.

⁵⁹ Дружкова І. С. Кредитно-банківські установи на Півдні України в XIX – на початку XX ст. (іст. аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Одеса, 2004. 20 с.

коспеціалізовані. До перших належать монографії О. Воропая⁶⁰, Д. К. Зеленіна⁶¹, В. І. Наулка⁶². Центром, або стрижнем концепцій їх, як правило, виступають проблеми ментальності, соціетальної психіки, національної свідомості, соціальної й етносоціальної пам'яті. Виявлення зв'язків між ними й встановлення внутрішньої структури дозволило авторам формулювати висновки про сутність ментальності українців ХІХ – початку ХХ ст.

Формування теоретичних пластів у узагальнюючих етнологічних працях проведено за класичною схемою – навколо розкритих концептуальних проблем розташовуються аналітичні комплекси, що присвячені питанням змісту та особливостей національних свідомості, обрядовості, світогляду, звичаїв, традицій, норм, цінностей, повсякденної поведінки, побуту, господарського й громадського життя. Показово, що поряд із розширенням емпіричної бази, в узагальнюючих монографіях має місце тенденція відродження етнографічної традиції і повернення до наукового обігу дослідницької спадщини В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Франка та інших.

Весільна та господарська обрядовість, народна медицина, традиції виховання, повсякденна етика є найбільш поширеними темами серед вузькоспеціалізованих етнологічних праць сучасності. В їх змісті, як і на сторінках узагальнюючих монографій, прототипом етносоціального образу виступає селянство. За таких умов буденні норми та цінності останнього ставали складовими менталітету, а складові соціетальної психіки етноса-гегемона набули соціального забарвлення для досліджуваної спільності.

Серед тематичних етнологічних праць особливе місце належить роботам А. П. Пономарьова⁶³ та Р. П. Чмелик⁶⁴. Предметом їх виступає українська, в тому числі й селянська, родина другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Соціальна місія, історичні форми, господарське життя, статуси та ролі членів останньої охарактеризовані в роботах означених авторів не лише за допомогою доробку етнографів і фольклористів ХІХ ст., а й через призму популяр-

них в сучасній історичній соціології й соціальній історії соціокультурного й структурно-функціонального підходів. Складові передостаннього у поєднанні з надбанням гендерної соціології були використані й сучасною дослідницею О. Кісь⁶⁵ для аналізу ролі жінки в українській селянській сім'ї. Слід підкреслити той факт, що в сучасній вітчизняній етнології та фольклористиці вибудовано монолітний образ українського народу.

Сучасні праці з історичної та когнітивної психології також не містять аналітичної інформації з теми соціальної історії південноукраїнського селянства кінця ХІХ – початку ХХ ст. Але наявність до них уваги з нашого боку обумовлена необхідністю пошуку методик побудови історичних образів, психологічних портретів, реконструкції світогляду та свідомості соціальних спільностей, груп, представників класів минулого. Деякі розробки, в цьому контексті, знаходяться в роботах В. А. Кольцової⁶⁶, В. А. Шкуратова⁶⁷, М. Г. Ярошевського⁶⁸ та інших науковців. Внаслідок відсутності чіткого розмежування між феноменологічними видоспецифічними рисами особистості у цих авторів, їх доробок може бути охарактеризований скоріше як соціально-психологічний, а не вузькопсихологічний. Це уможливорює часткове використання наукових технологій розроблених визначеними фахівцями.

З позиції історіографічної значущості щодо теми публікації вагомість сучасних підручників з соціальної та демографічної статистики, а також з історичної демографії є суттєвою. З одного боку, у працях К. Є. Бабич⁶⁹, Е. Б. Белова, М. Р. Єфимової⁷⁰, М. Ю. Огай та Г. С. Столярова⁷¹, містяться підрозділи, що розкривають питання розвитку статистичної справи в Російській імперії та дорадянській Україні. Це дозволяє не лише розкрити принципи та механізми збирання й обробки масових соціальних даних наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., а й усвідо-

⁶⁰ Воропай О. Звичаї нашого народу : Етногр. Нарис. Київ : Оберіг, 1993. 590 с.

⁶¹ Зеленін Д. К. Восточнославянская этнография. Москва : Наука, 1991. 522 с.

⁶² Наулко В. І. Культура і побут населення України. Київ : Либідь, 1991. 148 с.

⁶³ Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине : (Этносоц. проблемы). Київ. : Наук. думка, 1989. 313 с.

⁶⁴ Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції). Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1999. 144 с.

⁶⁵ Кісь О. Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої пол. ХІХ – почат. ХХ століття: гендерні аспекти : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Львів, 2001. 213 с.

⁶⁶ Кольцова В. А. Историческая психология. Психология : учеб. Под ред. В. Н. Дружинина. Санкт-Петербург, 2001. 218 с.

⁶⁷ Шкуратов В. А. Историческая психология. Москва : Смысл, 1997. 505 с.

⁶⁸ Ярошевский М. Г. Историческая психология науки. Санкт-Петербург : Изд-во Междунар. фонда истории науки, 1995. 352 с.

⁶⁹ Бабич К. Е. Социальная статистика : конспект лекций. Харьков : ХГЭУ, 2003. 60 с.

⁷⁰ Ефимова М. Р. Социальная статистика : учеб. Пособие. Москва : Финансы и стат., 2003. 339 с.

⁷¹ Столяров Г. С. Соціальна статистика. Київ : КНЕУ, 2003. 195 с.

мити причини недоліків у репрезентації масових цифрових показників того часу. З іншого, підручники відповідають на питання про долю матеріалів сільськогосподарських, поземельних та подвірних переписів, невід'ємним сегментом в яких була й інформація про соціальну статистику й динаміку в середовищі південноукраїнського селянства.

Крім того, окрема увага у сучасних підручниках з соціальної статистики та історичної демографії приділена характеристиці методів вторинної обробки цифрових показників. Саме їх використання – методів математичного, кваліметричного та матричного аналізу – уможливило не тільки уточнення, а й перегляд деяких усталених в історичній науці тез щодо соціально-економічного устрою демографічної ситуації та значущості окремих груп соціальних регуляторів у південноукраїнському селі кінця XIX – початку XX ст.

Таким чином, пошук і аналіз сучасних історіографічних фактів з теми публікації був проведений за допомогою використання методу когнітив-

ної парасолі. Це дозволило з'ясувати той факт, що окремі аспекти соціальної історії південноукраїнського селянства кінця XIX – початку XX ст. розкриті в дослідженнях з аграрної та соціальної історії, історії селянства, історичного краєзнавства, а також з етнології, фольклористики, історичних демографії, статистики та психології. Автори їх, в методологічному сенсі, переважно є прихильниками неомарксизму, неовеберіанства та етнометодології. При цьому, в сучасній історіографії найбільш широко розкриті питання соціальної стратифікації, поліструктурності, мобільності південноукраїнського селянства, існуючих в його середовищі історичних форм соціальної самоорганізації та інституціональних засад регламентації повсякденної поведінки. Втім, розкритими у недостатній мірі залишаються такі моменти, як мотиваційна структура, соціальна свідомість, соціальні портрети досліджуваної історичної спільноти, що може стати напрямками наступних наукових розвідок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России. Москва : Наука, 1991. 96 с.
- Бабич К. Е. Социальная статистика : конспект лекций. Харьков : ХГЭУ, 2003. 60 с
- Безгин В. Б. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века). Москва ; Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. 304 с.
- Бойко А. В. Історія степової України середини XVIII – XIX століття і її селянська візія. Джерела з історії Південної України Ч. 1 : Мемуари та щоденники. Запоріжжя, 2005. Т. 5, кн. 1. С. 33–46.
- Бутенко І. І. Сільськогосподарська кооперація Півдня України другої половини XIX – початку XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Херсон : ХДПІ, 1994 30 с.
- Вовк Ю. І. Українське селянство в соціально-економічній структурі суспільства : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України» Черкаси, 2002. 184 с.
- Воропай О. Звичаї нашого народу : Етногр. Нарис. Київ : Оберіг, 1993. 590 с.
- Гайденко П. П. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. Москва : Политиздат, 1991. 268 с.
- Герасименко М. В. Вирішення питання забезпечення лікарськими кадрами у практиці земської медицини Півдня України. Південний архів. Іст. науки. Херсон, 2002. Вип. 10, № 7. С. 82–93.
- Горинь Г. Громада і громадський побут. Українське народознавство. Львів, 1994. 446 с.
- Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Київ, 2004. 240 с.
- Дружкова І. С. Кредитно-банківські установи на Півдні України в XIX – на початку XX ст. (іст. аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Одеса, 2004. 20 с.
- Дякин В. С. Деньги для сельского хозяйства 1892–1914 гг. : Аграрный кредит в экономической политике царизма. Санкт-Петербург. : Изд-во СПбГУ, 1997. 356 с.
- Ефимова М. Р. Социальная статистика : учеб. Пособие. Москва : Финансы и стат., 2003. 339 с.
- Зверева Г. И. Реальность и исторический нарратив: проблемы саморефлексии новой интеллектуальной истории. Одиссей. М., 1996 С. 11–24.
- Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. Москва : Наука, 1991. 522 с.
- Зырянов П. Н. Крестьянская община Европейской России. 1907–1914. Москва : Наука, 1992. 368 с.
- Карагодин А. И. История Запорожского края. (1770–1917). Запорожье : Запорож. гос. ун-т, 1998. 286 с.
- Качан Ю. В. Еволюція селянської сім'ї південноукраїнського регіону в контексті модернізаційних процесів кінця XIX – першої чверті XX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2018. 298 с.

- Кісь О. Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої пол. XIX – почат. XX століття: гендерні аспекти : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Львів, 2001. 213 с.
- Ковальченко И. Д. Социально-экономический строй крестьянского хозяйства Европейской России эпохи капитализма. Москва : Наука, 1982. 348 с.
- Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія. Регіональна історія України : зб. наук. ст. Вип. 1. Київ, 2007. С. 205–220.
- Кольцова В. А. Историческая психология. Психология : учеб. Под ред. В. Н. Дружинина. Санкт-Петербург, 2001. 218 с.
- Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 596 с.
- Краснікова О. М. З історії становлення та функціонування земельних банків в Україні (1861–1918). Український історичний журнал. 1999. № 6. С. 36–47.
- Крылов М. П. Феномен региональной идентичности в Европейской России: концептуальный контекст и опыт количественного анализа. Интеллект. и информ. ресурсы и структуры для регион. развития. Москва. 2002. С. 104–117.
- Лексин В. Н. Реформационные процессы в жизни общества: условия успешной организации и причины неудач. Системные исследования : ежегод. 1995–1996. Москва, 1996. С. 7–40.
- Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2004. 488 с.
- Лохматова А. І. Катеринославське земство. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1999. 200 с.
- Люта О. Педагогічне забезпечення початкової освіти на Єлисаветградщині в кінці XIX – на почат. XX ст. Наукові записки Сер.: Іст. науки. Кіровоград, 2009. Вип. 12. С. 96–105.
- Лях К. С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – почат. XX ст.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Запоріжжя, 2005. 268 с.
- Майстренко О. А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». О. А. Майстренко. К., 2006. 20 с.
- Марочко В. І. Українська селянська кооперація (1861–1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 224 с.
- Марутян Р. Р. Громадсько-просвітницька та наукова діяльність М. О. Каришева : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2001. 20 с.
- Мейси Дж. Земельная реформа и политические перемены : Феномен Столыпина. Вопросы истории 1993. № 4. С. 23–34.
- Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) : в 2 т. Т. 2. 3-е изд. испр., доп. Санкт-Петербург. : Дмитрий Буланин, 2003. 583 с. ; ил.
- Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття XX ст. Дніпропетровськ : Інновація, 2007. 456 с.
- Мінц М. О. Розвиток початкової освіти на Півдні України (1861–1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2007. 19 с.
- Моїсєєва Т. М. Одеське відділення опікунства імп. Марії Олександрівни про сліпих: організація навч. процесу та дозвілля незрячих дітей (1887–1915 рр.). Наук. вісн. Науки: екон., політол., іст. Одес. держ. екон. ун-т. 2009. № 2. С. 201–208.
- Наулко В. І. Культура і побут населення України. Київ : Либідь, 1991. 148 с.
- Нуждина А. А. Крестьянская семья в России в конце XIX – начале XX в. Путь в науку : сб. науч. работ асп. и студ. ист. ф-та. Яросл. гос. ун-т. Ярославль, 2001. Вып. 6. С. 33–35.
- Пантелеймоненко А. О. Сільськогосподарські товариства України: Зародження, основні напрямки діяльності і значення (др. пол. XIX – почат. XX ст.) : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.04. Полтава, 1994. 200 с.
- Панченко П. П. Аграрна історія України. Київ : Просвіта, 1996. 405 с.
- Петров О. О. Діяльність земських статистичних закладів південноукр. губерній у другій пол. XIX – почат. XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Дніпропетровськ, 2003. 266 с.
- Пономарев А. П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине : (Этносоц. проблемы). Київ. : Наук. думка, 1989. 313 с.
- Приймак О. М. Соціальна історія селянства кінця XIX – початку XX століть. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Запоріжжя, 2013. 439 с.
- Приймак О. Столипінська аграрна реформа на Півдні України (1906–1917 рр.). Запоріжжя : РА«Тандем-У», 2002. 188 с.

- Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої пол. XIX – почат. XX ст. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с. ; іл
- Редькіна О. А. Земства Лівобережної та Південної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в др. пол. XIX – почат. XX ст. Київ : Куприянова, 2008. 192 с.
- Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – почат. XX ст.). Київ : Ін-т іст. України НАН України, 2003. 340 с.
- Селіхов Д. А. Аграрне законодавство царської Росії в Україні епохи капіталізму (II пол. XIX – почат. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політ. і прав. вчень». Харків, 2002. 17 с.
- Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні. Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 75–88.
- Стойчев В. М. Державний банк на Півдні України у др. пол. XIX – почат. XX ст. Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. Запоріжжя, 2010. Вип. 28. С. 82–86.
- Столяров Г. С. Соціальна статистика. Київ : КНЕУ, 2003. 195 с.
- Сухова О. А. Десять мифов крестьянского сознания : Очерки истории соц. психологии и менталитета рус. крестьянства (конец XIX – нач. XX в.) по материалам Среднего Поволжья. Москва : РОССПЭН, 2008. 679 с.
- Темірова Н. Р. Поміщицьке господарство Півдня України на початку XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України». Донецьк, 1992. 166 с.
- Турченко Ф. Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.) : Іст. нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. Київ : Генеза, 2003. 304 с.
- Тюкалин В. Г. Крестьянство России в период трёх революций. Москва : Просвещение, 1987. 207 с.
- Фирсов М. В. История социальной работы. Москва : Владос, 2007. 348 с.
- Черемісін О. В. Дослідження становлення й розвитку земської медицини Півден. України др. пол. XIX – почат. XX ст. в історіографії. Наукові записки. Херсон. краєзн. музей. Херсон, 2010. С. 232–250.
- Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1999. 144 с.
- Шиханов Р. Б. Біржі Південної України 1886–1914 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 1999. 19 с.
- Шихов К. Л. Земська добродійність на Катеринославщині 1866–1913 рр. (комп'ютерні технології обробки та аналізу джерел) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні іст. дисципліни». Дніпропетровськ, 2003. 16 с.
- Шкуратов В. А. Историческая психология. Москва : Смысл, 1997. 505 с.
- Якименко М. А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861–1918). Український історичний журнал. 1996. № 2. С. 14–32.
- Ярошевский М. Г. Историческая психология науки. Санкт-Петербург : Изд-во Междунар. фонда истории науки, 1995. 352 с.
- Yaney G. The Urge to mobilize. Agrarian Reform in Russia, 1861–1930. Chicago ; L. : University of Illinois Press, 1982. 599 p.